

AB ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNDE ENERJİ GÜZERGAHLARININ ÖLÇEK EKONOMİSİ FAKTÖRÜ

Alaeddin YALÇINKAYA

alaeddin.yalcinkaya@marmara.edu.tr
0000-0001-5553-0314

Mesut ARSLAN

mstarsln@gmail.com
0000-0003-2017-8861

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 25.12.2024

Kabul Tarihi

Accepted: 06.01.2025

ECONOMY OF SCALE FACTOR OF ENERGY ROUTES IN EU ENERGY SUPPLY SECURITY

ÖZ Petrol ve gaz başta olmak üzere enerji kaynağı olarak fosil yakıtlar halen sanayileşmenin temel girdisini oluşturmaktadır. Temiz enerji unsurları olarak hidroelektrik, güneş, rüzgar, biyolojik kaynaklar yanında nükleer santrallerin toplam enerjideki payı artmasına rağmen uzun vadede fosil yakıtlara bağımlılık devam edecektir. AB ülkelerinin petrol ve gaz konusunda Rusya'ya bağımlılığı, stratejik ve jeopolitik gelişmelere paralel olarak birçok sorunlara yol açmış, alternatif enerji arz güvenliği kapsamında arayışlar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda başta Azerbaycan olmak üzere birçok tedarikçi ülkeyle bağlantılar güçlendirilmiştir. AB'nin Akdeniz komşuları ve diğer Afrika ülkelerinden gaz ithali konusunda hukuki ve fiziki altyapısının güçlendirilmesi ve geliştirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Makalede AB'nin petrol ve gaz ihtiyacı kapsamında enerji arz güvenliğini güçlendirmek üzere Azerbaycan, Libya, Cezayir, Nijerya ve diğer Afrika ülkeleriyle iş birliğinin başta ilgili ülkelerle gümrük ve ticaret anlaşmaları ile uluslararası hukuk kapsamındaki riskler ve fiziki alt yapı boyutları ölçek ekonomisi kapsamında tahlil edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fosil Yakıtlar, Ölçek Ekonomisi, AB-Afrika İlişkileri, AB-Azerbaycan İlişkileri, Enerji Arz Güvenliği

ABSTRACT Fossil fuels as energy sources, especially oil and gas, still constitute the basic input of industrialization. Although the share of nuclear power plants in total energy increases, as well as hydroelectricity, solar, wind and biological resources, as clean energy elements, dependence on fossil fuels will continue in the long term. The dependence of EU countries on Russia for oil and gas has led to many problems in parallel with strategic and geopolitical developments, and searches for alternative energy supply security have come to the fore. In this context, connections with many supplier countries, especially with Azerbaijan, have been strengthened. The need to strengthen and develop the legal and physical infrastructure regarding gas imports from the EU's Mediterranean neighbors and other African countries has emerged. In the article, the risks and physical infrastructure dimensions of cooperation with Azerbaijan, Libya, Algeria, Nigeria and with other African countries, especially customs and trade agreements with the relevant countries and international law, are analyzed within the scope of economies of scale in order to strengthen the energy supply security within the scope of the EU's oil and gas needs.

Keywords: Fossil Fuels, Economies of Scale, EU-Africa Relations, EU-Azerbaijan Relations, Energy Supply Security

GİRİŞ

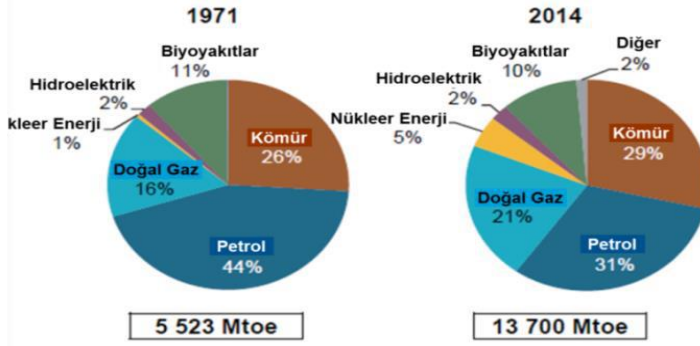
Küresel enerji ihtiyacının karşılanmasında yenilenebilir ve yenilenemez enerji olan fosil kaynaklarının dağılımında ortaya çıkan politik ve ekonomik dengeler yakınlık, uzaklık ve siyasi bağlarla ilişkili olarak değişmektedir. Ülkelerin ve bölgesel oluşumların enerji arz güvenliklerinin sağlanmasında siyasal, sosyal ve konjonktürel etmenlerin etkisi özellikle fosil yakıtların ulaşımı konusunda belirleyici olmaktadır. Sanayi yoğun ve enerji talebinin yüksek olduğu AB ülkelerinin enerji arz sorununu gidermek için fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltmak ve yenilenebilir enerji kaynağı oranını artırma gayreti temel politikaları içerisinde. AB'nin fosil kaynaklı enerji arz güvenliğinde Rusya'ya olan bağımlılığının gün geçtikçe azalması ve Azerbaycan enerji ağının daha değerli olması Rusya'ya karşı olabilecek yeni güzergahların stratejik konumunu artırmıştır. AB ile birçok alanda iş birliğini geliştiren başta Cezayir olmak üzere, Libya, Nijerya, Mısır, Mozambik gibi Afrika ülkelerinden petrol ve gaz alımının gerek ticari altyapısı gerekse boru hattı veya sıvılaştırılmış gaz ithali için LNG altyapısını geliştirme projeleri söz konusudur.

Rusya'nın savaş dönemi içerisinde bulunması, bölgesel siyasi dengeleri etkilemektedir. Özellikle bazı AB ülkelerinin Rusya karşısında gösterdiği tutum iki tarafın yumuşak güçlerini siyasi bir argüman olarak gün yüzüne çıkarmaktadır. AB'nin enerji alanında gelecek hedeflerinde fosil yakıtların oranı azalmış olsa da arz güvenliğinde Azerbaycan gazının ve olası diğer güzergahların önemi artmıştır. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve diplomatik girişimleri, iyi ilişkili komşuluk olarak değerlendirilmektedir. Bu durum fosil yakıtların ulaşımında devletlere bağlı petrol şirketlerinin politika ve siyasi güçle uyumlu olarak güvenilir güzergahlar oluşturmasını sağlamaktadır.

Maliyetin düşürülmesi için miktarın artırılması olarak ölçek ekonomisi çerçevesinde şirketler aracılığıyla devletler, enerji arz güvenliklerini makul şartlarda sağlama gücüne kavuşacaklardır. Makalenin ana temasını fosil yakıtlara olan bağımlılığının azaltılarak yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması ve zorunlu fosil yakıt ihtiyacının ise Rusya'ya bağımlı kalmadan özellikle Azerbaycan, Cezayir, Libya, Nijerya gibi farklı güzergahlarla bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktadırlar. Ağırlıklı olarak alternatif enerji kaynağı olan Azerbaycan enerji hattı güzergahı, ölçek ekonomi bakımından değerlendirilmektedir. Afrika ülkelerinden petrol yanında gaz ithalatı için LNG altyapısı ile ilgili projelere de temas edilmektedir.

KÜRESEL ANLAMDA ENERJİ İHTİYACI VE REZERV GÖRÜNÜMÜ

Enerji kullanım alanlarında dünyada oldukça farklı çeşitlilikler bulunduğu halde ana kullanım yerleri arasında sanayi, tarım, diğer üretim aşamaları, ulaşım, ısınma, aydınlatma gibi birçok alanlar mevcuttur. Enerji kaynaklarını, yenilenebilir ve yenilenemez enerji olmak üzere iki temel grupta değerlendirmek mümkündür. Yenilenemez enerji kaynağının başında kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıtlar bulunmakta olup bunlar sınırlı, doğrudan üretilen kaynaklar olarak birincil enerji kaynaklarıdır. Bunların işlenmesiyle üretilenler, ikincil enerji kaynakları olarak ifade edilmektedir. Güneş, rüzgar başta olmak üzere yenilenebilir enerji kaynakları ise genellikle alternatif kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Sınırlı olan fosil kaynakların kullanımının sınırlandırılması mücadelesinde veya bunlarla denge unsuru kurabilme adına kullanılacak ana kaynak maddeleri olarak yenilenebilir olanlardır (Pamir, 2016:45-47).

Grafik-1. Enerji Kaynağına Göre Toplam Birincil Enerji Arzı (1971-2014)

Enerji kaynakları arz ve tüketim talepleri bakımından değerlendirildiğinde, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan önce kömür ağırlıklı bir enerji arz ve talebi mevcutken, savaş sonrası dönemde ise petrol ve doğalgaz değer kazanmış, üretim ve tüketim miktarları hızlanarak artış göstermiştir. Bu bağlamda 1971-2013 verilerinin karşılaştırması yapıldığında, birincil enerji kaynakları bakımından değerlendirildiğinde yaklaşık olarak 2.5 kat arz artışı görünmektedir. Aynı şekilde AB ile dünyanın genel enerji üretimine bakıldığında, AB toplamda 790,4 Mtoe üretim sağlarken dünya genelinde 13594,1 Mtoe üretim arzı mevcuttur. Bu bağlamda üretim değerleri de göz önünde bulundurulduğunda AB'nin enerji üretim değerleri tüketim değerlerinin altında kalarak enerjide ithalata bağımlı devletler topluluğu olarak görülmektedir. Kendi içerisinde enerji üretim oranları bakımından da karşılaştırıldığında fosil kaynakları bakımından yetersiz olan AB, enerji açığını gittikçe artan oranda yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerjiden sağlamaktadır. Enerji ihtiyacının %35'ini yenilenebilir enerji kaynaklarından tedarik etmeyi planlamakta ve ona göre yatırımla yapmaktadır (IEA.ORG, 2016).

GENEL OLARAK ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ

Sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte dünya genelinde gözle görünür şekilde enerji talebinde artış yaşanmaktadır. Bununla birlikte enerji arzı kapsamındaki ürünlerin miktarı ve çeşitleri de artmaktadır. Yeni enerji türleri, sürdürülebilir ekonomi değerlendirmelerine de önemli katkılarda bulunulmuştur. Genel olarak refah düzeyinin ve tüketim ihtiyacının gittikçe daha fazla artması, enerji fiyat istikrarının sağlanmasına ve bunun neticesinde enerji talep ve arzındaki güvene olan ihtiyacın gün bütün ülkeler için önem kazanmasına sebep olmuştur. Enerjinin kesintiye uğramadan en uygun bir şekilde, yeterli miktarda ve güvenilir kaynaklar aracılığıyla ulaşımının temini, başta AB olmak üzere diğer ülkeler için hayati öneme sahip olmuştur. Enerji arz güvenliğinin birçok tanımı olduğu gibi temel anlamda enerjinin kesintisiz, yeterli miktarda ve makul fiyatlarla ulaşımının sağlanması olarak tanımlanmaktadır (GÜNEŞ&ARSLAN, 2018: 38). Aynı zamanda enerji güvenliği dendiği zaman enerjinin üretimi, işlenmesi, ulaşımı, pazarlaması, tedarikçileri, gibi birçok alanı içinde barındıran ve birçok özneyi etkileyen bir süreci ifade etmektedir (Ediger, 2007:2-3).

Ukrayna krizi öncesi şartlarda AB'nin enerji arzı konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı hem ekonomik hem siyasi hem de bölge konjonktürü açısından elini kolunu bağlamıştır. Bu kapsamda AB, Rusya'ya alternatif olması muhtemel tüm enerji üretim ve ulaşım güzergahlarını değerlendirmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan Şah Deniz alanından çıkarılacak doğalgazı, Gürcistan ve Türkiye üzerinden gelecek olan TANAP

projesine AB'nin 5 milyon Euro (AB-TANAP, 2018) hibe olarak vermesi, Rusya dışında olabilecek projelerin kendilerinin arz güvenliği açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Cezayir, Nijerya, Mısır, Mozambik gibi ülkelerden LNG olarak gelen doğalgaz miktarını artırmak, uzun vadede boru hatları döşemek konusunda birçok projeler gündemdedir (AB Ülkeleri Rus Gazına Alternatif Olarak Afrika'ya Yönelmiş, 2022).

Enerji arz güvenliğinde artan bağımlılıklar, bu kapsamdaki ticaretin üretici, tüketici ve transfer ülkelerini ve bölgelerini yakından ilgilendirerek alandaki tüm öznelerini etkilemektedir. Bu bağlamda yukarıda da belirtildiği üzere enerji tedariki konusunda üç ana sütun durumundaki üretici, tüketici ve transfer ülkeleri kapsamındaki tercih ve değerlendirmeler son derece önemlidir. Birbirleriyle arasındaki iletişim ve ilişki düzeyi, arz güvenliğinin belirleyici unsurlarıdır. AB ülkeleri enerji tüketimi bakımından her ne kadar ürün çeşitliliği ve alternatifi konularına ağırlık verse de önemli ölçüde fosil yakıtlarına bağımlılık, kendi dış politikasında da belirleyici unsur durumundadır. Bu bakımdan fosil yakıtlar için güvenli bir ulaşım ağının kurulması ve enerji tedarikinin aksamadan sağlanması büyük önem arz etmektedir. Kendi arz güvenliğini sağlamaya çalışan AB ülkeleri, ölçek ekonomisi açısından da ekonomik güzergahlara önem vermektedir.

AB'NİN ENERJİ İHTİYACI: RUSYA'YA BAĞIMLILIK

AB'nin kuruluş hikayesinin temeli olan enerji ve hammadde temelli ekonomik uzlaşmazlıkların çözülmesi, siyasal, parasal ve sosyal birlikteliğin sağlanarak ticaretin güvenli bir şekilde devamlılığı hedefleri, hiç kuşkusuz günümüzde de enerji ulaşımını önemli kılmıştır. Bu bakımdan AB ülkelerinin topluluk halinde hareket etmesi, artan sanayileşme ve tüketim düzeyi, enerji ihtiyacının karşılanma düzeyi sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Bu talebin nasıl, nereden ve hangi kaynaklar aracılığı ile yapılacağına önemi gün geçtikçe AB ülkelerini daha fazla düşündürmektedir. Nitekim daha kuruluş aşamasında 2. Dünya Savaşı sonrası şartlarda günümüz AB ülkeleri 1951 yılında ilk olarak Avrupa Kömür Çelik Topluluğunu kurarak aslında enerji kaynaklarını kendi ana siyasetinin merkezinde yer aldığını göstermiştir.

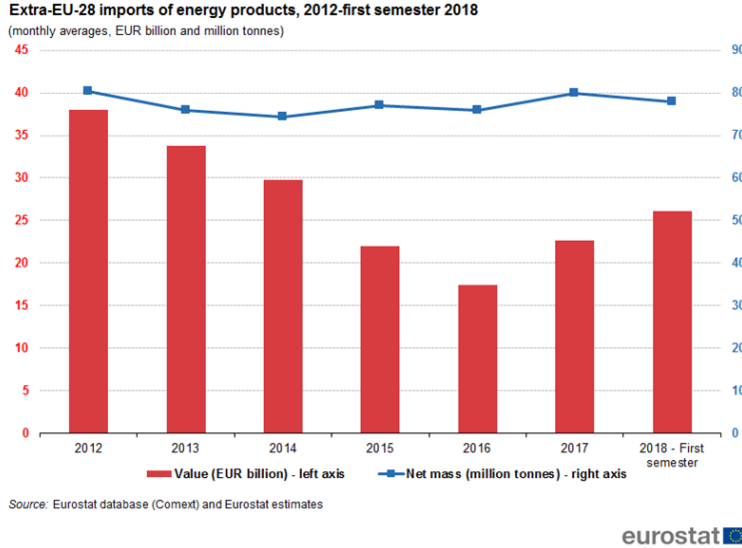

Harita-1: Avrupa'nın Rus Doğal Gazına Bağımlılık Oranı (Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, IEA, Eurostat, FT)

Enerjiyi merkez politikasına alan AB'nin özellikle Ukrayna krizi öncesinde Rusya'ya hem petrol hem de doğalgazda ciddi oranda bağımlılığı söz konusu idi. Rusya'ya olan bağımlılığının derecesi sorgulandığında AB

sınırlarına yakın olan ve rezervleri bu denli yüksek olan farklı bir ülke olmadığı için hem ölçek ekonomisi bakımından hem de arz güvenliği açısından Rusya üzerinden enerji ticaretini yapması kadar doğal bir durum görünmemektedir. Fakat Rusya'nın enerjiyi silah olarak kullanma ve genişleme politikası, AB ülkeleri tarafında enerji alternatifi arayışına itmiştir. Özellikle Rusya- Ukrayna savaşı sürecinde yaşanan gelişmelerle Rusya'nın enerji kaynaklarının AB'ye ulaşımını engellemesi veya küresel güçler tarafından engellenmesi ayrı siyasi sorunlardır. Fakat AB yetkililerinin fosil kaynaklarının dışında almış oldukları tedbirlerle 2021 yılında Rusya'ya %45 olan bağımlılık oranını günümüzde %15'e kadar indirmiştir (AB Rus Gazı Olmadan Devam Etmeye Kararlı, 2024, 2024).

Jeopolitik çıkarları gereği Rusya, AB'nin kendisine ticari alışverişinin ve bağımlılığının devamını istemekteydi. Bölge stratejileri doğrultusunda kendi politikalarını uygulamak ve olumsuz gelişmeleri de engelleyebilmek için çaba harcardı. AB-Rusya arasındaki bu bağımlılık ikilemini politik çerçeveden arındırılarak ekonomik açıdan gerçekçi bir zemine oturtulacak olursa, nasıl ki tüccar malını satmak müşteri ise ihtiyacı olanı almak isterse Rusya da arzı kendi tüketiminden fazla olduğu için mutlaka malını satmak için pazar arayacaktır. Fakat her iki tarafın öncelikleri, ticaretteki payı gibi faktörler buradaki bağımlılık eksenini belirleyecektir. Eğer bir ülke ihracat kalemlerinin büyük bir payını enerji oluşturuyorsa bu ülkenin enerjiyi yaptırım kalemi olarak kullanması mümkün değildir. İhracat kalemleri içerisinde enerji payının önemi diğer ihracat kalemlerine göre ne kadar az olursa karşı tarafa karşı bağımlılık ihtimali de o derece yükselmektedir. Bununla birlikte enerji ithalatı yapan ülkelere de kendi üretim oranından ne kadar fazla ise bağımlı olma ihtimali de o derece az olacaktır. Fakat enerji üretimi kendi tüketiminin altındaysa ithal yoğunluğu artacak ve ithalat rakamları da artacaktır. Bu gerçekler ışığında AB ülkelerinin Rusya'dan enerji ithalatına olan bağımlılığı gibi Rusya'nın da bu ülkelere gaz satmaya ihtiyacı vardır.

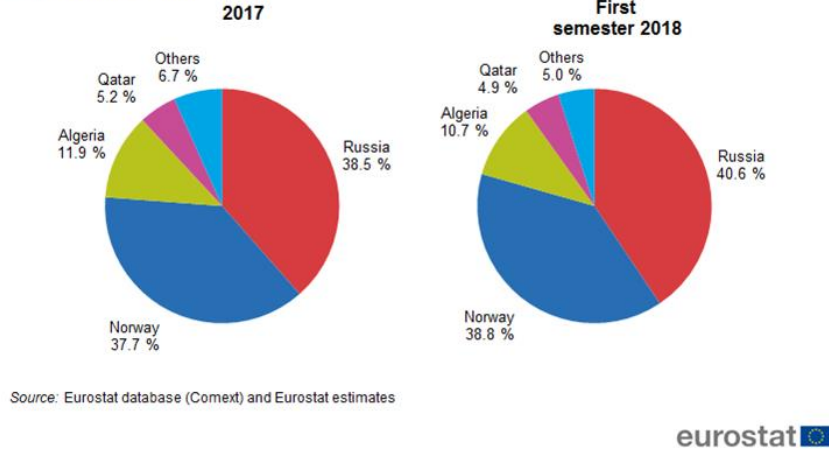

Grafik-2: Avrupa Enerji Ürünleri İthalatı, 2012-2018 İlk Dönem

Grafik-2'de görüldüğü gibi 2012 ile 2016 yılları arasında aşağı yönlü eğilim gösteren enerji ürünlerindeki ortalama ithalat değerleri 2017 yılından 2018 yılının ortalarına kadar geri yönlü artış eğilimi göstererek dalgalanmalar yaşanmıştır. 2012 yılında 38 milyar Euro seviyelerindeyken 2016 yılında 17.4 milyar Euro seviyelerine düşmüşse de 2018'e gelindiğinde 26.1 milyar Euro seviyelerini görmüştür. Fakat her ne kadar

yükselmiş olsa da 2012 seviyesinden hala düşüktür. Enerji ürünlerinin hacmindeki artış-azalış arasındaki dalgalanmalar fiyattaki dalgalanmalara göre daha istikrarlı ve sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir. Bunun birçok sebebi olduğu gibi petrol ve doğalgaz ithalatçısı olan Avrupa ülkelerinin 2012 yılında petrol-gaz fiyatlarının yüksek olması ve 2016’da ise düşmesi, aynı zamanda alternatif enerji kaynaklarının toplam kaynaklar içerisindeki oranını artırma isteğinden doğmaktadır.

Extra-EU imports of natural gas from main trading partners, 2017 and first semester 2018
(share (%) of trade in value)

Grafik-3: Ana ticaret ortaklarından doğalgaz ithalatı, 2017-2018 İlk Dönemi

Grafik-3'ten de anlaşıldığı üzere AB'nin en büyük doğalgaz tedarikçisi Rusya olarak görünmektedir. Rusya ile azımsanmayacak derecede Norveç görünmektedir. Bunlarla birlikte Cezayir ve Katar'da önemli tedarikçiler arasında yer almaktadır. Diğer veriler de dikkate alındığında, Rusya petrol konusunda da doğalgazdaki gibi yine en büyük tedarikçi konumundadır. Bunları sırasıyla Norveç, Kazakistan, Irak, Cezayir ve Suudi Arabistan takip etmektedir. Bu grafikte diğerleri içinde yer alan Cezayir, Mısır, Nijerya gibi Afrika ülkelerinden sıvılaştırılmış doğalgaz ithalatı devam ettiği halde boru hatları projesi de gündemdedir. Bununla beraber TANAP ve TAP projelerinin tamamlanmış olması, Azerbaycan gazını ölçek ekonomisi açısından ön plana çıkarmaktadır.

AZERBAIJAN PETROL REZERVİ

Sovyetler Birliğinin kontrolünde bulunan Kafkasya, Orta Asya ile Avrupa arasına sıkışmış, varlığını sürdürmek isteyen üç cumhuriyetin ekonomik ve siyasi mücadelelerinin söz konusu olduğu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde kapalı bir coğrafya olup Moskova merkezli kontrol mekanizmasından dolayı Batı ile iletişim kuramayan bölge ülkeleri, belirli ürünlerin sınırlı şekilde ihracını yapabilmekteydiler. Bölgenin Batı ile iletişim kurabilen en önemli ülkesi Azerbaycan, bağımsızlıktan itibaren Ermenistan ile Karabağ sorunu yaşamış, ülkenin yaklaşık beşte biri 27 yıl işgal altında kalmıştır. Buna rağmen enerji kaynaklarını batıya ulaştırmayı başarmıştır. Özellikle devlet petrol şirketi olan SOCAR vasıtasıyla hem kendi rezervini yönetip hem de yurtdışında yatırımlar gerçekleştirmektedir.

Azerbaycan'ın küresel piyasalara entegre olma istemi ve bu minvalde çalışmalar yapması kısa sürede yukarı yönlü ekonomik büyümeleri beraberinde getirmiştir. Azerbaycan'ın enerji geçmişine bakıldığında dünyada

ilk sondajın 1847 yılında burada yapılması bölgesel olarak enerji anlamında ne kadar önemli bir konum olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte küresel piyasalara kendi rezervlerini açmış ve dış pazarlara kendi enerjisini aktarma kararını almıştır. 1993 yılında SOCAR'ın kurulmasıyla Bakü'den Ceyhan'a uzanan enerji hattı projesi, ekonomik olduğu kadar stratejik önemiyle tartışmalara konu olmuştur.

Bakü'de petrol rezervleri azaldığı için Hazar Denizi, Azerbaycan'ın en önemli enerji kaynağı haline gelmiştir. Nitekim Hazar Denizi'nden çıkan petrol Azerbaycan'ın petrol üretiminin 67%'sini, doğalgaz üretimi ise 95%'ini oluşturmaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan'ın enerji potansiyeli Hazar Denizi ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Hazar Denizine kıyısı olan ülkelere bakıldığında gerek rezerv gerekse enerji ithalatçısı Türkiye ve AB ülkelerine yakın olması her zaman enerji arzı güvenliği açısından tercih edilmesine fırsat sağlamıştır (KARAGÖL&ATEŞ&KAYA&KIZILKAYA, 2016:26-28).

HAZAR DENİZİ'NİN BÖLGESEL ÖNEMİ

AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını büyük ölçüde azaltacak bir coğrafya olması sebebiyle Hazar bölgesi, ihracat potansiyeli, mevcut ve muhtemel rezervleri son derece önemlidir. Özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ülke rezervleri dikkate alındığında, Hazar'a kıyıdaş ülkelerin keşfedilen petrol rezervleri 5 milyar ton, tahmini rezervler ise 18 milyar ton civarındadır. Sayısal verilere ve yapılan tahminlere göre Hazar bölgesinde petrol rezervleri 18-35 milyar varil düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu rezervlerin gelecekte 200 milyar varile ulaşabileceği de tahmin edilmektedir (Aras, 2001:34).

Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Kazakistan ve Azerbaycan'ın petrol, Türkmenistan'ın ise doğalgaz üretimine ağırlık vermesi Moskova'nın kontrol mekanizması altında gerçekleşmiştir. Özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra üretimini ve Pazar imkanlarını çeşitlendirmek isteyen Hazar denizine kıyıdaş ülkeler, Batı konsorsiyumlarıyla eski boru hatlarının yerine yeni ve ulaşımı daha az maliyetli güzergahlar belirleme yoluna gittiler (Aras, 2001:35-36). Bu bağlamda özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz hatları, AB açısından hem arz çeşitliliği sağlamak hem de Rusya'ya karşı bağımlılığını azaltmak açısından stratejik önemi yüksek projelerdir.

Kafkasya bölgesi enerji rezervi bakımından AB ve diğer ülkeler için stratejik olduğu kadar Orta Asya'ya geçiş güzergahı üzerinde bulunmasından dolayı da son derece önemlidir. Bu gerçekten dolayı merkezi Bakü'de bulunan Polonya'dan Kırgızistan'a ulaşım güzergahı TRACECA, AB projesi olarak hayata geçmiştir. Kafkasya ülkeleri Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da Rusya'nın etkisinden kurtulmak ve ticaret çeşitliliği kazanmak adına yeni pazar arayışlarına yönelmiştir. Burada başta Azerbaycan olmak üzere birçok bölge ülkesi, Batı konsorsiyumlarıyla anlaşarak enerji kaynaklarını Rusya'dan bağımsız bir şekilde pazarlamayı hedeflemişlerdir. Azerbaycan bu sebepten BTC ve BTE projelerini çok önemsemiştir (Aras, 2001:39-40). 2019'da TANAP Projesi üzerinden Avrupa'ya gaz akışı başlamıştır (TANAP, 2019). Bu proje Azerbaycan'ın Batıya ulaşmasındaki en büyük ticari hamlelerinden biri olarak görülmüştür.

Bu gerçekler ışığında Azerbaycan'ın Hazar bölgesindeki enerji zengini ülkeler ile birlikte AB'nin arz güvenliğine katkıda bulunma potansiyeli son derece yüksektir. 1990'lardaki girişimler sonucu Azerbaycan'ın başarıyla gerçekleştirdiği BTC ve BTE boru hatları sayesinde Türkiye'nin arz güvenliğini destekler konumu diğer ülkeler açısından da güven kaynağı oluşturmaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumunun vermiş olduğu

merkez ülke durumu, enerji güvenliği ile birlikte değerlendirildiğinde hem AB hem de Kafkas ülkelerinin enerji arz ve talep güvenliği sekteye uğramadan devam edecektir (Furuncu, 2018:544).

Birden çok ülkenin aynı projede bulunması veya belirli bir amaç etrafında toplanmasından meydana gelen anlaşmalar, projeler veya ilişkiler, hiç kuşkusuz temeli 20.yy'ın ilk çeyreğinde ortaya çıkan 1970'li yıllarda uluslararası ilişkiler açısından Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından kavramsallaştırılan bir yaklaşım olarak değerlendirilen karşılıklı bağımlılık teorisini hatırlatmaktadır. Karşılıklı bağımlılık, hassasiyet ve etkilenme derecesi olarak iki temel kavram çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hassasiyet kavramı, devletlerin politika değişikliklerine karşı duyarlılık düzeyi yani alacağı politik önlemler olarak görünmektedir. Etkilenme derecesi ise, yine devletlerin bir politika değişikliği kararıyla diğer devletlerin maliyet yükümlülüğü bakımından alacağı tedbir düzeyidir (Furuncu, 2018:545-546). Günümüzde ise bir benzeri olan kazan-kazan politikası, ülkelerin karşılıklı olarak yapacakları ticaretten, anlaşmadan ortak çıkar sağlamayı hedeflemektedir. Geçmişte Batılı devletlerin kurduğu ilişki düzeyi kendi çıkarlarına hizmet etmekte ve sömürgeciliği esas almaktaydı. Günümüzde ise sömürgecilik kalkmış olsa bile yapılan güç merkezli anlaşmalar ile yine Batı merkezli çıkarlar ve anlaşmalar yapılmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin, doğal merkez konumu ile doğusunda enerji ihraç rezervine sahip ülkelerin bulunması batısında ise AB gibi dünya enerji pazarının yaklaşık 1/5'ine sahip ve gittikçe artan tüketimi olan pazarın bulunmasından dolayı AB'nin arz güvenliğinde önemli bir yeri bulunmaktadır.

ENERJİ KORİDORU KAVRAMIYLA TÜRKİYE'NİN MERKEZİ KONUMU

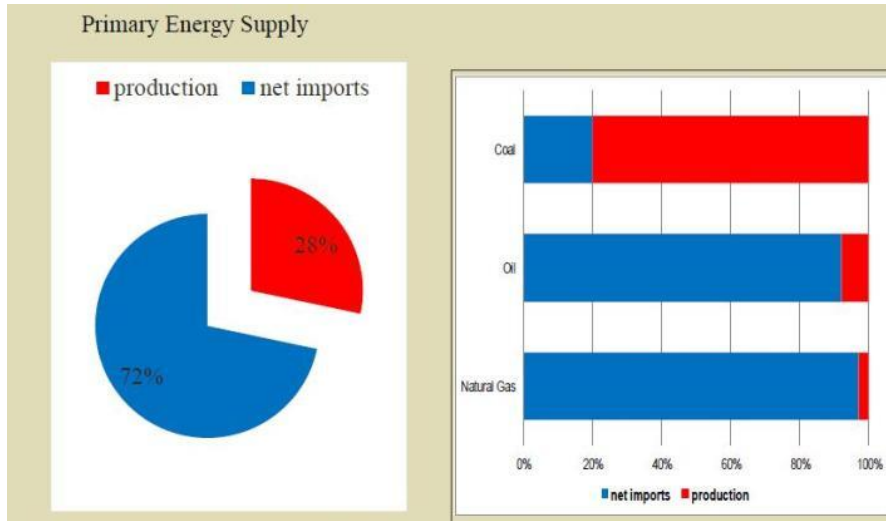
Türkiye'nin hem yenilenebilir hem de yenilenemez fosil kaynaklı enerji yetersizliği, ithalatının büyük payının enerji kaynaklarının oluşturmasına sebep olmaktadır. Türkiye enerji kaynaklarını hem ısı kaynağı olarak hem de gelişen ve genişleyen ekonomisinde sanayi ve ulaşım sektöründe ciddi miktarlarda kullanmakta, bu yüzden enerji talebi gittikçe artmaktadır. Enerji ihtiyacının temininde %98 oranında ithalata bağımlı olup bunun %55'inin tedarikçi Rusya olarak görünmektedir. Bunları sırayla 16.2% oranla İran ve 12.8% oranla Azerbaycan takip etmekte olup geri kalan kısmı da LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) oluşturmaktadır. Enerji tüketimi bakımından Türkiye ve AB'nin karşılaştırıldığında Türkiye'nin yıllık tüketimi 48.8, AB'nin ise 426.3 Bcm (Milyar metreküp) olarak görülmektedir. Bu değerler dikkate alındığında Türkiye'nin de AB gibi enerji bağımlılığı konusunda benzer endişeleri olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin enerji hatları açısından konum itibarıyla değerlendirilmesi de şarttır. Nitekim enerji ithalatçısı olan Türkiye'nin konum itibarıyla değerlendirilmesi doğusunda enerji üreticileri olan ülkelerin varlığı, batıda ise AB'nin yani dünya enerji tüketiminin 1/5'ine sahip olan ülkeler topluluğunun olması hasebiyle bu iki ana sütun arasında transit veya ana tedarikçi olarak yer edinmesi muhtemeldir. Çünkü özellikle Rusya'nın dışındaki alternatifleri değerlendiren AB, Hazar Denizi ve diğer bölge ülkelerinin doğalgaz ve petrol rezervlerini Türkiye öncülüğünde güvenli bir şekilde taşınmasını sağlamak kendi arz güvenliği açısından önemli görünmektedir.

Harita-2: SCP (Güney Kafkasya Boru Hattı), TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı), TAP (Trans Adriyatik Boru Hattı) (Kaynak: <https://www.tanap.com/guzergah-yerustu-tesisleri>)

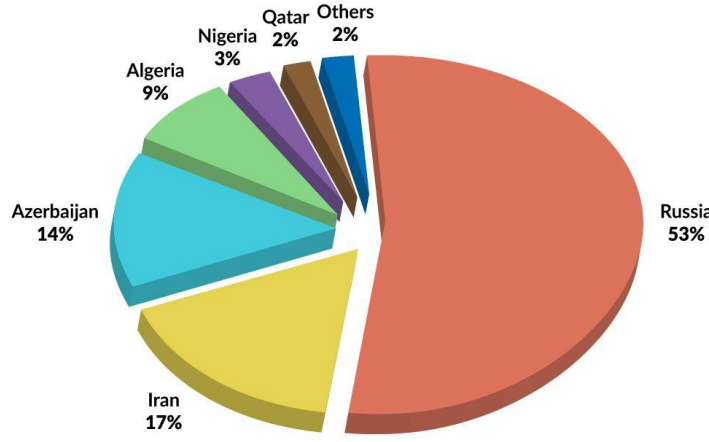
Türkiye'nin konum itibarıyla üretici ve tüketicilerin merkezinde bulunması, enerji güvenliği açısından AB'nin enerji arz güvenliği konusunda en büyük alternatifi konumuna gelmesini sağlamıştır. Özellikle yeni dönemde Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının AB açısından merkezi noktada yer alması bölgesel enerji güzergahlarının stratejik önemini gözler önüne sermektedir.

Grafik-4: Türkiye Enerji Bağımlılığı ile İthalat ve Üretim Oranları (Yazar, 2012).

Grafikte görüldüğü gibi Türkiye, enerji ithal eden bir ülkedir. Burada belirtilen %28 üretim kapasitesine karşılık ancak %72 ithalat ile ihtiyacını karşılayabilecek enerjiyi tedarik edebilmektedir. 2/3'ten fazlasını ithal eden bir Türkiye ya alternatif enerji kaynaklarına yönelmeli ya da kullanmış olduğu enerji kaynaklarında çeşitliliğine gitmelidir. Enerji çeşitliliği bakımından TANAP Projesi, Doğu Akdeniz'de muhtemel rezervlerin çıkarılması ve ulaşımına ilişkin çalışmalar ile İran ve Irak petrolünün ulaşımının sağlanması önem arz etmektedir. Diğer taraftan petrol ve doğalgazdaki bağımlılık oranı oldukça yüksek olup tamamına yakını ithal edilmektedir (Sahipkiran, 2018).

Turkish gas imports, 2016

Turkey's total gas imports in 2016 equaled 46 billion cubic meters

Source: Dr. F. Umbach, Interfax Global Energy

GIS GEOLOGICAL INTELLIGENCE SERVICES

www.GISreportsonline.com

Grafik-5: Türkiye'nin Ünelere Göre Doğalgaz İthalatı Oranları

Grafik 5'de görüldüğü gibi Rusya'ya enerji bağımlılığı sadece AB açısından güvenlik sorunu teşkil etmemektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin %53 oranıyla Rus gazına bağlı olması hiç kuşkusuz enerji dışındaki politikalarını da etkilemektedir. 2014 yılında Rusya'nın Türkiye'ye ihraç ettiği gazda indirim gittiği tartışmaları hem Türk medyasında hem de Rus basınında geniş yer almıştı. Bu durumu açıklayan bazı uzmanlar söz konusu indirimin dolardaki dalgalanmadan kaynaklandığını belirtse de büyük bir kısmı Rusya ile Türkiye arasındaki Türk akımı projesinin bir sonucu olarak görmektedir. Nitekim Türk Akımı Projesi, Rus gazını özellikle Güney Avrupa'ya ulaştırmada kilit öneme sahiptir (Finans Gündem, 2019).

Türk Akımı aynı zamanda Türkiye için de son derece önemlidir. Enerji bağımlılığı yukarıda da işaret edildiği gibi iki anlamda değerlendirilmelidir. Türkiye açısından Rusya'ya karşı enerji arzı bağımlılığı söz konusuken aynı zamanda Rusya açısından da Türkiye'nin hem pazar olarak yüksek tüketime sahip olması hem de konum itibarıyla Avrupa'ya yakınlığı önemlidir. Yukarıda belirtildiği üzere kazan-kazan politikası tüm ülkelerin yapacakları anlaşmalardan ortak kâr ve çıkar sağlamayı gütmektedir. Bu aynı zamanda karşılıklı bağımlılık ilkesinin de bir sonucu olarak görünmektedir.

DEVLET PETROL ŞİRKETİ OLAN SOCAR'IN ÖLÇEK EKONOMİSİNE ETKİSİ

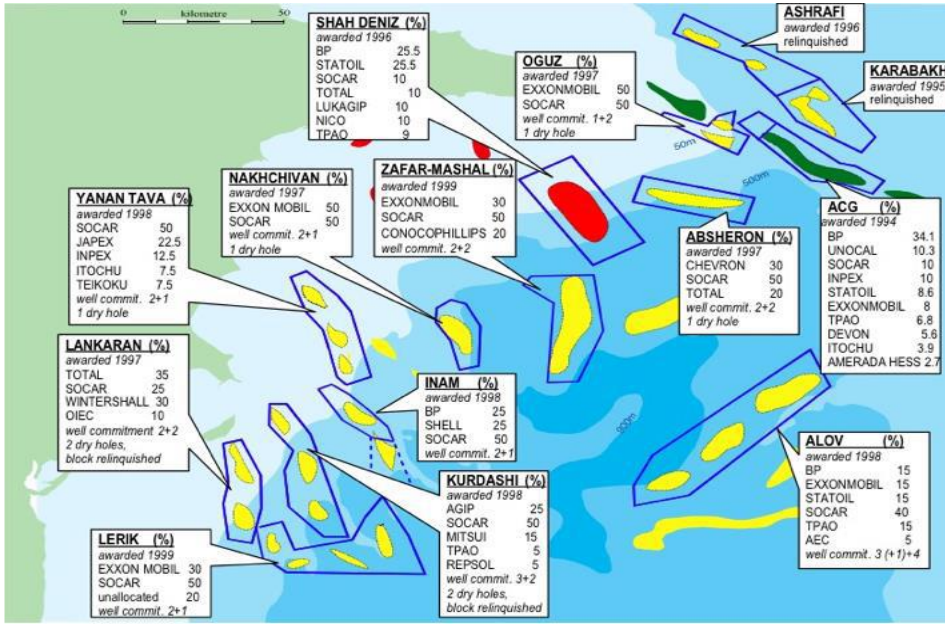
Enerji kaynaklarının, ülke ihracatında büyük paya sahip olması, küresel pazarda yer edinmek ve uluslararası fayda düzeyini maksimize etmek için Azerbaycan, 1992'de SOCAR adıyla şirket kurdu ve zengin kaynaklarını uluslararası pazara açtı. Küresel marka olma çalışmalarını ilerleterek 13 farklı ülkede petrol, doğalgaz, petrokimya gibi birçok alanda faaliyete başladı (Socar, 2019). Ana akım pazar olarak görülen AB'ye ulaşım için Türkiye ile yüksek düzeyde ekonomik ticari ilişkiler kurulmuştur. Belirtmek gerekir ki Azerbaycan'ın bağımsızlığından hemen sonra SOCAR'ın temelinde, Elçibey'in enerji kaynaklarını Ceyhan'a ulaştırmak istediği

bulunmaktaydı. Kuruluşundan hemen sonra SOCAR başkanı Sabit Bağirov'u Türkiye'ye göndermesi son derece önemlidir (Cafersoy, 2001:126).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerde kardeş ülke söylemiyle birlikte ekonomik ve ticari anlamda birçok gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle SOCAR'ın kurulmasıyla Türkiye aracılığıyla faaliyetlerini yürütmek istemektedir. Bu bağlamda 2008 yılında Türk şirketi Petkim'i satın almıştır. Yine 2011 yılında da Türkiye-Azerbaycan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Komisyonu kurulmuştur. Bu konsey ile iki ülke arasında ekonomik, kültürel, eğitim, savunma ve enerji olmak üzere birçok konuda iş birliği ve ortak hareket etme kararları alınmıştır. SOCAR'ın, Petkim'i satın almasından sonra İzmir'de 2018'de açılışı yapılan Star Rafinerisinin kuruluş anlaşması yapılmıştır.

Azerbaycan kendi enerji kaynaklarının çıkarılmasında Türkiye'den TPAO ve diğer ülkelerin şirketleriyle anlaşma yaparak aslında Rusya ve İran'ın gölgesinden kurtulmak, bağımsız bir şekilde hareket etmek istemiştir. Bununla birlikte SOCAR 13'ten fazla ülkede nihai kullanıcıya kadar ulaşmak istemekte ve anlaşma yaptığı ülkelerde bu faaliyetlerini yürütmektedir. Nitekim Türkiye'ye yatırım yaptıktan sonra İGDAŞ'ın özelleştirilmesi söz konusu olduğunda talip buna talip olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'de nihai kullanıcının ulaştığı akaryakıt istasyonlarında da artık SOCAR markalarını görülmeye başlanmıştır. Çünkü İstanbul Havaalanında 9 akaryakıt istasyonu ve Türkiye'ye doğrudan yapılan yatırımlar arasında ilk sırada olması hasebiyle yakında Türkiye genelinde de görülmesi muhtemeldir. Aynı zamanda SOCAR, Gürcistan'da 70, Romanya'da 11 ve Ukrayna'da 9 akaryakıt istasyonu açarak bu sektörde de etkili olmak için yatırımlar yaptığını göstermektedir (Baloğlu, 2010).

SOCAR, küresel anlamda yatırımlar yaptığı gibi bulunduğu rezerv bölgesinden çıkarılacak tüm enerji kaynaklarında kendi hisselerinin daha fazla olmasını sağlayabilirdi. Fakat küresel ekonomik aktörleri bölgeye daha fazla çekerek yabancı sermayenin dolaşımını sağlamayı tercih etmiş, ekonominin genişlemesine öncelik vermiştir. Aşağıda Azerbaycan enerji rezervlerini gösteren haritadan da anlaşılacağı üzere tamamıyla Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi olan SOCAR'a ait olan bir yer bulunmamaktadır. Burada görüldüğü gibi SOCAR'ın hisseleri en fazla %50'dir (Arıkan, 2014:89). Bu da küresel şirketlerin bölgeye gelmesini ve piyasanın farklı aktörlerden oluşmasını sağlamaktadır.

Harita-3: Azerbaycan Enerji Kaynaklarını Gösteren Enerji Yatakları

TANAP, Türkiye için hem Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için hem de enerji konusunda merkezi konuma gelme adına çok önemli bir projedir. İlk etabının bitmesiyle işletme hakkını elinde bulunduran SOCAR, bunu TANAP Doğalgaz İletim A.Ş. adıyla yürütmeye başlamıştır (Arıkan, 2014:113). SOCAR faaliyet yürüttüğü ülkelerde nihai kullanıcıya ulaşmak adına yatırımlarını artırma yoluna girmiştir. SOCAR aynı zamanda sadece petrol ve doğalgaz değil aynı zamanda network ağ sistemleri, fiber gibi farklı yatırımlar da yaparak geçmişte yaşanan petrol krizlerindeki fiyat istikrarsızlığından etkilenmek istememektedir. Bu kapsamda SOCAR yatırımlarında iki ana amaç uygulamaktadır: Bunlardan ilki girdiği ülkede nihai kullanıcıya ulaşmak diğeri ise farklı sektörlerde yatırım yaparak enerjide oluşabilecek krizlerden minimum etkilenmeyi sağlamaktır.

Azerbaycan milli petrol şirketi SOCAR'ın belirtilen amaçları ile enerji ithalatçısı ülkelerin beklentileri önemli ölçüde örtüşmektedir. SOCAR'ın başta TANAP olmak üzere önde gelen yatırımları, Türkiye için olduğu kadar AB enerji arz güvenliği açısından önemli bir uluslararası aktör haline geldiğini göstermektedir. Bu kapsamda TANAP güzergahının ölçek ekonomisi faktörü, özellikle Ukrayna krizinden sonra gittikçe önem kazanmaktadır.

SONUÇ

Dünya enerji kullanım çeşitliliklerine bakıldığında özellikle sanayi devrimi ile birlikte kömür kullanımı yaygın hale gelmiştir. İngiltere başta olmak üzere sanayi devrimini gerçekleştiren diğer ülkelerde fabrikasyon üretimine geçilmiş, 19.yy sonu ile 20.yy'ın ilk yarısıyla birlikte seri üretim hız kazanmıştır. Sanayi üretiminin yaygınlaşmasıyla enerji kaynaklarına olan ihtiyaç daha da artmış ve kömür uluslararası politikanın merkezine yerleşmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla birlikte uluslararası örgütlerin yaygınlaştığı bir dönem yaşanmaya başlamıştır. Bunların başında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu gelir ki AB'nin temelleri bu örgüt ile atılmıştır. Bu örgütün kurulmasından da anlaşıldığı üzere Avrupa açısından enerji ayrı bir öneme sahiptir.

Her ne kadar kömür bağlamında bir birlik oluşturulmuş olsa da 21.yy'da petrol ve doğalgaz ülkelerin ve uluslararası örgütlerin politikalarını etkilemektedir.

Petrol ve doğalgazın küresel ekonomideki artan önemi, üretici, tüketici ve transit ülkeleri açısından güvenli bir şekilde ulaşımını zorunlu kılmaktadır. Çoğunluğu enerji ithal eden ülkelere AB'nin bu konuda Rusya'ya bağımlılık düzeyi, değişik alternatiflere yönelmesine sebep olmuştur. Bunun için yenilenebilir enerji gibi farklı ürün çeşitliliği için çalışmaları ve yatırımları artırmıştır. Aynı zamanda Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için alternatif üreticiler ve güzergahlar için çalışmalar yapmaktadır. Bu bakımdan özellikle Rusya'nın AB'yi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmasından ötürü daha güvenli olan Türkiye gibi farklı bölgelere yönelmesi gündeme gelmiştir. Türkiye'nin konumu ve üretici ülkelere yakın olması yanında bölge ülkeleriyle ilişkileri, AB açısından tercih edilebilir olmaktadır.

Rus petrolüne ve gazına alternatif olarak önemli doğalgaz rezervlerine sahip olan Afrika ülkelerinden daha fazla gaz tedariki için ticari ve fiziki altyapının güçlendirilmesi gerekmektedir. Libya, Nijerya, Cezayir, Mozambik, Mısır başta olmak üzere birçok Afrika ülkesinde önemli petrol ve gaz yatakları bulunmakta olup halihazırda bu ülkelere fosil yakıt tedariki yapılmakla birlikte başta gümrük mevzuatı olmak üzere AB ticaret hukuku kapsamında ilave sözleşmelerle bu ülkelere daha fazla gaz tedariki mümkün olacaktır.

Mevcut konumu, Türkiye'nin Azerbaycan gazını ve petrolünü başlangıçta BTC ve BTE, 2018'de açılan TANAP projesiyle bölgede enerji koridoru olmasını sağlamıştır. Hazar denizi kıyıdaş ülkeleriyle statü konusunda anlaşan Azerbaycan petrol ve doğalgaz üretimini milli şirketi SOCAR üzerinden yapmaktadır. Bununla beraber Türkiye'den TPAO ve birçok Batı şirketleriyle de bölgede üretim yapması için anlaşmalar yaparak etkinliğini artırmıştır. Bu bakımdan yabancı sermayeyi ülkesine çekmesi ve sermaye birikiminin artırılması SOCAR şirketinin yatırım ağını da genişletmesine vesile olmuştur.

SOCAR şirketi 1992 yılında kurulmasıyla birlikte ilk önce Ceyhan'a uzanacak boru hattının anlaşmalarını yapmıştır. 2008 yılında Petkim'i de satın almasıyla Türkiye'de enerji anlamında etkinliğini artırmıştır. 2011'de TANAP üzerinde anlaşma sağlanmış 2019 yılında da faaliyete geçmiştir. TANAP'ın devamı durumundaki Yunanistan, Adriyatik Denizi, nihayet İtalya'ya uzanan TAP hattı, AB'nin enerji arz güvenliği açısından önemli fırsatlar sunmakta ve diğer ülkeler üzerinden de boru hatları gündeme gelmektedir.

KAYNAKLAR

AB Rus Gazı Olmadan Devam Etmeye Kararlı, 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-rus-gazi-olmadan-devam-etmeye-kararli/3327577>

AB Ülkeleri Rus Gazına Alternatif Olarak Afrika'ya Yönelde, 2022, <https://tr.euronews.com/2022/10/12/ab-ulkeleri-rus-gazina-alternatif-olarak-afrikaya-yoneldi-hangi-ulkeler-kaynak-saglayacak>

AB'den TANAP'a 5 milyon euro hibe, 01,08,2018, <https://enerjigunlugu.net/icerik/28280/abden-tanapa-5-milyon-euro-hibe.html>, Erişim Tarihi: 28,12,2018

ARAS, Osman Nuri, Yaşanan Yeni Süreçte Avrasya Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi, Strateji Dergisi, 2001.

ARIKAN S. (2014). Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğindeki Tanap Örneği.

Baloğlu M. (2010) “Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi”, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2257961, Erişim tarihi: 20 Ağustos 2024

CAFERSOY N. (2001). Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Ankara, ASAM.

EDİGER V. Ş. (2007). “Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişkiler”, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi Yayınları (SAREM), Ankara, 2007, içinde s.1-47.

Enerji Kaynağına Göre Toplam Birincil Enerji Arzı <https://www.iea.org/publications>, 2016.

GÜNEŞ M., ARSLAN T. (2018) Enerji Bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye Üçgeni ve Doğu Akdeniz Alanı, International Journal of Humanities and Educations, Yıl 2018, Cilt 4, Sayı 7.

FURUNCU Y. (2018). TANAP’ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Olan Etkisi, Yönetim Ve Ekonomi, Yıl:2018, C.25.

<http://sahipkiran.org/2014/06/13/enerji-acigi-ve-bagimlilik/>, 06.01.2018

<https://www.finansgundem.com/haber/turkiye-ile-rusyanan-dogalgaz-bagimlilik/1310567>, 06.01.2019

[https://www.tanap.com/bulten-](https://www.tanap.com/bulten-26#:~:text=1%20Temmuz%20%C4%B0tibar%C4%B1yla%20Avrupa'ya,en%20%C3%B6nemli%20halkas%C4%B1%20TANAP%20tamamland%C4%B1)

26#:~:text=1%20Temmuz%20%C4%B0tibar%C4%B1yla%20Avrupa'ya,en%20%C3%B6nemli%20halkas%C4%B1%20TANAP%20tamamland%C4%B1. 2019.

KARAGÖL E. T., ATEŞ, S. A. KAYA S., KIZILKAYA M. (2016). Türkiye’nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı, SETA Yayınları.

PAMİR N. (2016). *Enerjinin iktidarı: enerji kaynaklarını elinde tutan dünyayı elinde tutar*, İstanbul, Hayykitap Yayınevi, 2016.

www.socar.com.tr/hakkimizda/socar-global, (06.01.2019)

YAZAR Y. (2012). *Renewable energy in Turkey*, Eur. Wind Energy Assoc. Work.